

INKLYUZIV MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM KLASTERI SUB'YEKTLARINING O'RNI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori (DSc)

Umidjon Negmatovich Xo'jamqulov

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15255195>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim klasteri subyektlarining inklyuziv madaniyatini shakllantirish, inklyuziv madaniyatini amalga oshirishda klaster yondashuvining asosiy mexanizmi, inklyuziv madaniyatning rivojlanishi inklyuziv siyosat masalasi, inklyuziv madaniyat tushunchasi mohiyati ochib berilgan.

Kalit so'z va iboralar: inklyuziv ta'lim, inklyuziv madaniyat, inklyuziv siyosat, bola, ta'lim jarayoni, muvaffaqiyat, samara.

Inklyuziv ta'limni joriy qilish davomida ko'pgina ijtimoiy muammolar ham yuzaga keladi. Asosiy muammolardan biri hamjamiyat ishtirokchilarining nogironligi bo'lgan shaxslar, shuningdek, rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni umumta'limga olib kirishga bo'lgan munosabatdir. Inklyuziya jarayoniga ta'lim tizimini tayyorlashda eng muhim bosqich ta'lim jarayoni ishtirokchilarining tushuncha va qadriyatlarini o'zgartirish sanaladi. A.V.Zaxarova va M.S.Staroverova fikrlaricha, belgilangan me'yorlarni o'zgartirish davrida ta'lim muassasalarida pedagog va ota-onalar o'rtasida inklyuzivlikning ahamiyati to'g'risida tortishuvlar davom etib borishi sababli inklyuziv jarayon yetakchisi yoki rahbari tomonidan inklyuziya mafkurasini qabul qilish hamda bu borada real harakatlar tadbirlarini amalga oshirish muhim. T.But va M.Eynskou inklyuziv ta'limning samarali joriylanishi va muvaffaqiyatiga muassasada o'rnatilgan inklyuziv madaniyat asos bo'lib xizmat qilishini ta'kidlaydilar. Ularning fikriga ko'ra maktab inklyuzivligini baholashda jamoaning inklyuziv qadriyatlari (turfalik va hamkorlikka ijobiy munosabat, yuzaga keluvchi to'siqlar, jarayonga halal beruvchi hurofot (stereotip)larni yengish) bilan bir qatorda inklyuziv jamoaning mavjudligini inobatga olish kerak. Shu bois inklyuziv ta'limni joriy qilish avvalida muassasa jamoasi, ta'lim ishtirokchilari tomonidan bu masalaga turli munosabatlarning yuzaga kelishi, bu boradagi muammolarni bartaraf etish borasida ham fikr yuritish lozim. Inklyuziv madaniyatni shakllantirish deganda har bir bolaga nisbatan do'stona, teng munosabat o'rnatilgan muhitni barpo etishni tushunish lozim. Bunday muhitda inklyuziya mafkurasi ta'lim jarayoni ishtirokchilari tomonidan birdek qabul qilinadi. O'qituvchilar jamoasi o'quv-tarbiya jarayonida yuzaga keluvchi to'siqlarni bartaraf etishda faol ishtirok etishlari orqali o'quvchilarning maktab hayotining barcha jabhasida to'liq ishtiroki ta'minlanadi. Inklyuziv madaniyatning rivojlanishi inklyuziv siyosat (barcha jarayonda turli toifaga mansub bolalarni ta'limga olib kirishning qo'llab-quvvatlanishi, huquqlarning tan olinishi) hamda inklyuziv amaliyot va texnologiyalar (o'quv jarayonida har bir bolaning imkoniyatlariga mos uslub va yondashuvlardan foydalanish) samarasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, umumiy inklyuziv qadriyatlar va hamkorlik munosabatlari rivojlantirish boshqa jihatlardagi o'zgarishlarga olib kelishi muqarrar. «Inklyuziv madaniyat» tushunchasining talqinini bir necha yo'nalishlarda ko'rish muhim: inklyuziya jarayoni ishtirokchilari tomonidan o'zaro qabul qilingan va taqsimlangan qadriyat, tushuncha va bilimlardan iborat alohida ta'limot (falsafa); inklyuziya jarayonining samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi inklyuziv qadriyatlarni ta'minlashga yo'naltirilgan umumiy madaniyatning qismi; ta'lim ishtirokchilarining har birini jiddiy stress, psixologik talofatlardan asraydigan, sub'ektlarning o'zaro aloqadorlikdagi faoliyatlarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi o'ziga xos ishonch mikroiklimi; sub'ektlar, jarayon ishtirokchilarini qo'llab-quvvatlash, ular o'rtasida o'zaro qarama-qarshiliklarning yuzaga kelishining oldini olishga qaratilgan. Inklyuziv madaniyatni shakllantirishda tashkilot rahbari va uning atrofida jipslashgan jamoa, shuningdek, ota-onalar va hamkorlar bilan o'rnatilgan sherikchilik munosabatlari, yaratilgan to'siqsiz muhit muhim o'rin egallaydi. S.V.Alexina, o'qituvchilarning inklyuziv ta'limda ishlashga kasbiy tayyorgarligi masalasini o'rganar ekan,

inklyuziv ta'limni amalga oshirish g'oyalari g'ayri odatdagi bo'lgan me'yor va qadriyatlarni, ya'ni ularning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi jarayoniga munosabati va tibbiy modelga asoslangan yondashuv (stereotip)larini o'zgartirish muhim deb hisoblaydi. A.De Boer, S.J.Pijl, A.Minnaert olib borgan tadqiqotlarida diqqatlarini inklyuziv ta'lim jarayonida o'qituvchilarning o'quvchilar bilan o'zaro ijtimoiy munosabatlarga kirishishlarida ahamiyatli sanalgan mazkur ta'lim turiga munosabatlarini o'rganishga qaratadilar. Olimlar aksariyat o'qituvchilarning yetarli darajada hayrihoh emasligini aniqlab, ish avvalida samaradorlikka ta'sir etuvchi o'zaro hamkorlik, qayta tayyorlash kurslari va mazkur toifa bolalarini o'qitish amaliy ish tajribasi bilan tanishtirish zaruratini asoslaydilar. E.A.Gafari alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitishda umumta'lim maktabi o'qituvchisi rolining muhimligini ta'kidlab, inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun ijobiy motivatsiya bo'lishi muhimligi, ularning e'tiqodi, inklyuziv ta'lim falsafasidan chuqur tushunchaga ega bo'lishi, madaniyatining shakllanganligi inklyuziv ta'limni amalga oshirishda barcha tadbirlar muvaffaqiyatining muhim sharti hisoblanishini alohida ta'kidlaydi. Tadqiqotchi o'qituvchilar tomonidan maxsus ta'limiy ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarning huquqlari tan olingan va ularga nisbatan mehr-muxabbatli munosabat ko'rsatilgandagina, sinfda munosib o'rin topa olishlarini ko'rsatib o'tadi. Inklyuziv ta'lim amaliyotining samarasiga ta'lim sub'ektlarining madaniyati, ularning o'zaro hamkorlikdagi munosabatlarining darajasi ta'sir ko'rsatadi. O'zini tutish madaniyati (axloqi, hulqi) quyidagi tushunchalarni qamrab oladi: o'zining jamoa a'zosi ekanligi yuqori xis etish, beriladigan savollar ziddiyatli tarzda emas, balki o'zaro muloqot, dialog ekanligi, o'zgalarga ochiqlik va hayrihohlik xissini bildirishni anglatishi lozim. Ta'lim madaniyati: darsda har bir o'quvchining o'z o'rnining mavjudligi, ularning har birlariga ijobiy yondashish, odob va hayrihohlik bilan so'zlashish madaniyatiga har jabhada rioya qilish. Parvarishlash (hamrohlik qilish) madaniyati: hamrohlik qiluvchi mutaxassis yoki tengdoshining mavjudligi, to'siqsiz muhitning yaratilgani. Inklyuziv madaniyatning mohiyati quyidagilardan iborat: muassasa hamjamiyatini barpo etish; muassasada hamma o'zining kerakligini va do'stona munosabatni xis etadi; tengdoshlar bir-birlariga yordam ko'rsatadilar; ta'lim sub'ektlarining o'zaro iliq hamkorlik munosabatlari o'rnatilgan; barcha mahalliy hamjamiyatlar jarayonga jalb etilgan; inklyuziv qadriyatlar tan olinadi; har bir o'quvchining yutuqlariga umidvorlik; ta'lim jarayoni sub'ektlari inklyuziya mafkurasini tan oladilar; barcha o'quvchilar qadrlanadilar; o'qituvchilar jamoasi ta'lim-tarbiya jarayonida yuzaga keluvchi to'siqlarni hamkorlikda bartaraf etish va barcha o'quvchilarning jarayonda to'liq ishtirok etishlariga intiladilar. Biz yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda inklyuziv madaniyatni shakllantirishda jarayonning keng qamrovli ekanligi, sub'ektlar doirasining kengayishi, bu jarayonda turli muammoli vaziyatlarning yuzaga kelishini inobatga olgan holda ta'lim sub'ektlari tomonidan yuzaga kelgan turli-tuman strategik vaziyatlardan chiqib ketish, yengishga qaratilgan koping-strategiyalardan foydalanish lozimligini ta'kidlaymiz. Koping-strategiyalar – stressli vaziyatlar oqibatini yengish yoki uni minimallashtirish maqsadida qo'llanadigan o'zini tutish me'yori bo'lib, kognitiv, xulq-atvor, hissiy faoliyatlarni jamlovchi harakatlardir. Mazkur strategiyalar murakkab vaziyatlarda o'zini qo'lga olish, psixologik muvozanatni saqlab qolishga yordam berib, uch turdagi «muammoni hal qilish», «ijtimoiy qo'llab-quvvatlovni izlash va topa olish», turlariga bo'linadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Захарова А.В., Староверова М.С. Технологии повышения профессиональной компетентности педагогических кадров в условиях инклюзивной образовательной организации [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование psyedu.ru. 2016. Том 8. № 3. С. 153–165.
2. Бут Т., Эйнскоу М. Показатели инклюзии: практич. пособие. М.: Перспектива, 2007. 124 с.
3. Захарова А.В., Староверова М.С. Технологии повышения профессиональной компетентности педагогических кадров в условиях инклюзивной образовательной

организации [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование psyedu.ru. 2016. Том 8. № 3. С. 153–165.

4. McMaster C. Inclusion in New Zealand: The potential and possibilities of sustainable inclusive change through utilising a framework for whole school development // New Zealand Journal of Educational Studies. 2015.

5. Шеманов А.Ю., Екушевская А.С. Формирование инклюзивной культуры при реализации инклюзивного образования: вызовы и достижения Современная зарубежная психология 2018. Том 7. № 1. С. 29—37. 6. Основы инклюзивной культуры: учебное пособие/Н.А.Борисова и др. Череповец:ЧГУ, 2021. -214 с.